

TOM III

PRZESTRZEŃ KULTUROWA
SŁOWIAN

WYDAWNICTWO KUL
LUBLIN 2015

REDAKCJA NAUKOWA

Agnieszka Lenart

Monika Sidor

RECENZENCI

prof. dr hab. Witold Kołbuk

prof. dr hab. Anna Woźniak

dr hab. Małgorzata Matecka

dr hab. Maria Mocarz-Kleindienst, prof. KUL

dr hab. Beata Siwek

dr Mirosława Kawecka

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Lucyna Górna

OPRACOWANIE KOMPUTEROWE

Hanna Prokopowicz

Na okładce wykorzystano fragment pracy

Piotra Sidora

© Copyright by Wydawnictwo KUL, Lublin 2015

ISBN 978-83-8061-213-6

WYDAWNICTWO KUL

ul. Konstantynów 1 H, 20-708 Lublin,

tel. 81 740-93-40, fax 81 740-93-50,

e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl,

<http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

DRUK I OPRAWA

volumina.pl Daniel Krzanowski

ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin,

tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

Анатолій Володимирович Богород
Київський університет імені Бориса Грінченка

Вплив християнства на формування танцювальної ритуалістики східних слов'ян

Ритуальний танець слов'ян ніколи не був предметом окремого наукового дослідження в дансологічній, релігієзнавчій та філософській літературі. Хоча окремі згадки про ритуальні танці східних слов'ян можна знайти у релігієзнавчих та культурологічних дослідженнях М. Поповича, С. Безклубенка, В. Ромма, О. Афанасьєва, М. Мельникова-Печерського, Б. Рибаківа, К. Голейзовського, Г. Адамовича, А. Толмачева, А. Гуменюка, К. Василенка, О. Єльохіної, О. Мерлянової, О. Бойка та ін. Варто зазначити, що ставлення християнства до танцювальної культури загалом були предметом аналізу лише В. Волчукової *Проблеми розвитку і роль ритуального танцю у ранньохристиянській культурі (Україна)*¹ і Т. Акіндінової *Еволюція танцю в історії християнської культури (Росія)*². Але ця тема, все ж, не набула резонансного поширення в теологічній і в науковій літературі.

Таке дослідження стає актуальним в наш час, коли все частіше з'являються та поширюються релігійні громади неохристиянсь-

1 В. Волчукова, *Проблеми розвитку і роль ритуального танцю у ранньохристиянській культурі: Автореф. дис. канд. мистецтвознав.*, Харків 2002, с. 19.

2 Т. Акіндінова, А. Амашукелі, *Еволюція танца в истории христианской культуры*, „Вестник Санкт-Петербургского университета” 2007, вып. 3, с. 71-80.

кого³ спрямування, які у своїй богослужбній практиці активно використовують танцювальні елементи і танцювальні хороводи. Танець, як важливий елемент богослужбної практики, поширювався переважно в общинах протестантських та неохристиянських Деномінацій (Церков).

Окрім того, пострадянський етнічний ренесанс в Росії, Україні і Білорусі спричинив до стихійного відродження різних явищ духовно-релігійного життя, до яких належить і позасценічна танцювальна культура.

У своєму дисертаційному дослідженні В. Волчукова намагалася довести, що танцювальні ритуали були нормою в релігійному житті „ранніх” християнських общин, а всіх провідних християнських теологів пізньої античності і Середньовіччя вона поділяла на прихильників і критиків використання танцювальних елементів у релігійній практиці. Так, Григорій Назіанзін закликав танцювати танець Давида, тому що вірив, що „такий танець являв собою таїнство перебування перед очима Господа”⁴. Дослідниця, проаналізувавши тексти Старого і Нового заповітів на вміст відомостей про танець, аргументувала використання „танцювальних ритуалів” першими християнами: „Ці приклади служили мотивацією для визнання ритуального танцю ранньохристиянською культурою”⁵.

3 Религиоведческий термин “неохристианский” (новохристианский) возник и утвердился в современной постсоветской науке (в Украине и России) для обозначения религиозной жизни и “новых религиозных движений”, “нетрадиционных” христианских вероисповеданий различных групп и сообществ, воспитанных ранее в духе атеизма но, со временем, приобщившихся именно к христианству вероучению независимо от направления и “околохристианские религиозно-мировоззренческие учения”. См. Н. Дудар, *Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади)*, [у:] Н. Дудар, Л. Филипович, Київ 2000.

4 В. Волчукова, *Проблеми розвитку і роль ритуального танцю...*, с. 19.

5 Там же.

Та, попри це, у пізній античності про танець, з позицій світогляду раннього християнства, критично висловлювалися Кіпріан, Лактанцій, Тертуліан та ін. Зокрема, Татіан, Тертуліан були проти веселих танців на урочистих святах і рекомендували християнам стримані, „строгі” танці. Вони також протестували проти грецьких «діонісійських танців», що асоціювалися з таїнствами ідолопоклонства.

В епоху Середньовіччя релігійні мислителі постійно звинувачували танець і танцювальну діяльність у збудженні чуттєвості (Августин Блаженний, Амброз)⁶. Представниками протилежного напрямку, що розвивався у ранньохристиянській культурі, які не виключали спадкоємність греко-римських та інших танцювальних традицій на основі „розумних ритмів”, були Філон Олександрійський, Юстин Філософ, Климент Олександрійський, Кападокійські Отці, Д. Хрисостом, Іполит з Риму, Августин Аврелій та ін.⁷ Деякі види танців допускалися, якщо їх виконували на славу християнського Бога або присвячувалися певним церковним подіям⁸.

Проте С. Худеков у книзі *Мистецтво танцю* повідомляє про масове використання середньовічних танців у християнських церковних і позацерковних (вуличних) ритуалах Європи:

Танцювали на вулицях, мандруючи з міста в місто і переносячи із собою рухомі пристосування для вистав. Такі мандруючі балети влаштовували на площах на честь різних святих і для того, що ознаменувало різних крупних подій⁹.

6 В. Ромм, *Танец в еволюции человека. Исследование археологических объектов культуры с изображением танца*, Новосибирск 2011, с. 440.

7 В. Волчукова, *op. cit.*

8 С. Худеков, *Искусство танца. История. Культура. Ритуал*, СПб. 2010, с. 280.

9 Там жа.

кого³ спрямування, які у своїй богослужebній практиці активно використовують танцювальні елементи і танцювальні хороводи. Танець, як важливий елемент богослужebної практики, поширювався переважно в общинах протестантських та неохристиянських Деномінацій (Церков).

Окрім того, пострадянський етнічний ренесанс в Росії, Україні і Білорусі спричинив до стихійного відродження різних явищ духовно-релігійного життя, до яких належить і позасценічна танцювальна культура.

У своєму дисертаційному дослідженні В. Волчукова намагалася довести, що танцювальні ритуали були нормою в релігійному житті „ранніх” християнських общин, а всіх провідних християнських теологів пізньої античності і Середньовіччя вона поділяла на прихильників і критиків використання танцювальних елементів у релігійній практиці. Так, Григорій Назіанзін закликав танцювати танець Давида, тому що вірив, що „такий танець являв собою таїнство перебування перед очима Господа”⁴. Дослідниця, проаналізувавши тексти Старого і Нового заповітів на вміст відомостей про танець, аргументувала використання „танцювальних ритуалів” першими християнами: „Ці приклади служили мотивацією для визнання ритуального танцю ранньохристиянською культурою”⁵.

3 Религиоведческий термин “неохристианский” (новохристианский) возник и утвердился в современной постсоветской науке (в Украине и России) для обозначения религиозной жизни и “новых религиозных движений”, “нетрадиционных” христианских вероисповеданий различных групп и сообществ, воспитанных ранее в духе атеизма но, со временем, приобщившихся именно к христианству вероучению независимо от направления и “околохристианские религиозно-мировоззренческие учения”. См. Н. Дудар, *Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади)*, [у:] Н. Дудар, Л. Филипович, Київ 2000.

4 В. Волчукова, *Проблеми розвитку і роль ритуального танцю...*, с. 19.

5 Там же.

Та, попри це, у пізній античності про танець, з позицій світогляду раннього християнства, критично висловлювалися Кіпріан, Лактанцій, Тертуліан та ін. Зокрема, Татіан, Тертуліан були проти веселих танців на урочистих святах і рекомендували християнам стримані, „строгі” танці. Вони також протестували проти грецьких «діонісійських танців», що асоціювалися з таїнствами ідолопоклонства.

В епоху Середньовіччя релігійні мислителі постійно звинувачували танець і танцювальну діяльність у збудженні чуттєвості (Августин Блаженний, Амброз)⁶. Представниками протилежного напрямку, що розвивався у ранньохристиянській культурі, які не виключали спадкоємність греко-римських та інших танцювальних традицій на основі „розумних ритмів”, були Філон Олександрійський, Юстин Філософ, Климент Олександрійський, Кападокійські Отці, Д. Хрисостом, Іполит з Риму, Августин Аврелій та ін.⁷ Деякі види танців допускалися, якщо їх виконували на славу християнського Бога або присвячувалися певним церковним подіям⁸.

Проте С. Худеков у книзі *Мистецтво танцю* повідомляє про масове використання середньовічних танців у християнських церковних і позацерковних (вуличних) ритуалах Європи:

Танцювали на вулицях, мандруючи з міста в місто і переносячи із собою рухомі пристосування для вистав. Такі мандруючі балети влаштували на площах на честь різних святих і для того, що означувало різних крупних подій⁹.

6 В. Ромм, *Танец в эволюции человека. Исследование археологических объектов культуры с изображением танца*, Новосибирск 2011, с. 440.

7 В. Волчукова, *op. cit.*

8 С. Худеков, *Искусство танца. История. Культура. Ритуал*, СПб. 2010, с. 280.

9 Там же.

Балетознавець зазначає, що навіть у пізньому Середньовіччі в Парижі під час канонізації Гната Лойоли, засновника ордена єзуїтів, був задіяний пересувний (рухомий) балет. Отже, „заборонені в храмах зібрання і святкування (свята) перейшли на вулицю в усій християнській Європі”¹⁰.

Танець був атрибутом позацерковної народно-християнської обрядовості в усіх країнах, які прийняли християнство, незважаючи навіть на загальнопоширені атанцювальні повчання і настрої загальнохристиянських теологів та церковників. Танці і забави поза церквами (і навіть біля християнських церков) у дні великих церковних свят і в дні поминання християнських святих були також звичними для сільської місцевості східних слов'ян, на що часто вказують етнографи-ентузіасти та самодіяльні фольклористи-збирачі минулих століть. М. Влад у книзі *Стрітення. Книга гуцульських звичаїв і вірувань* повідомляє про подібні танцювальні традиції гуцулів християн: „Парубки беруться за руки [стають] у [танець] кругляк і танцюють за сонцем – зустрічають [святого] Юрія, який до гуцулів „на білому коні їде і за собою Весну веде...”¹¹. Подібних описів існує чимало. Ще за три століття перед появою цього повідомлення, християнський монах Іван Вишенський у своєму листі до князя Острозького зауважував: „На Георгія-мученика скасуйте диявольське свято, під час якого, виходячи в поле, танцями і скаканнями віддаєте офіру сатані...”¹². Якби можна було провести компаративістський аналіз цих двох історично-релігійних танцювальних традицій, щоб з'ясувати, наскільки видозмінилися ці ритуальні танці українців.

10 С. Худеков, *Искусство танца...*, с. 282.

11 М. Влад, *Стрітення: Книжка гуцульських звичаїв і вірувань*, Київ: Український письменник 1992, с. 128.

12 І. Вишенський, *Послання Івана Вишенського князю Острозькому 1599 року*, [у:] І. Вишенський, *Твори*, Київ: Дніпро 1986, с. 247.

У *Стоглаві* 1550 р. перераховані християнські свята, в які танцювальна активність слов'ян-християн набувала найбільших масштабів: „Русалії перед Івановими днями, і в надвечір'я Різдва Христового і Хрещення (водохрещення – А. Б.) сходяться чоловіки, жінки і дівчата на нічні забави, і на безчинний говір, і на бісівські пісні, і на плясання і на скакання...”¹³.

Сучасні спроби вияснити справжню суть ритуальних (релігійних) танців східних слов'ян дохристиянських часів приречені на невдачу, бо цей вид людської діяльності існував лише у просторі і часі. Тривалий час танцювальні зразки не фіксували і не описувалися. Тому про танці слов'ян, які побутували, принаймні, з перших століть після хрещення Русі, дослідники найчастіше довідуються з давніх християнських літописів і повчань.

Так з *Літопису Руського* (переклад Л. Махновця) можна з'ясувати лише наявність поширеної танцювальної звичаєвості у русичів – „І весіль не було в них, а [збиралися лише на] ігрища межі селами. І сходилися вони на ігрища, *на пляси...*”¹⁴ – та про масштаби танцювальної активності неофітів-слов'ян: „Адже бачимо, як місця ігрищ утоптані, і людей безліч на них, як штовхають один одного...”¹⁵. Але, якими були ті танці і коли їх виконували, можна приблизно уявити лише з настанов *Стоглава* та інших подібних документів, написаних майже через 500 років після офіційного хрещення Русі. Зокрема, псковський ігумен Памфіл у своєму посланні 1505 р. зафіксував цінні відомості про давні танці слов'ян:

Бо коли прийде свято Різдва [Івана] Предтечі, тоді в цю святу ніч майже все місто підніметься; і в селах заграють на бубнах і

13 *Стоглав*, Москва: Воскресение 2002, с. 274.

14 *Літопис руський*, пер. з давньорус. Л. Махновця, Київ: Дніпро 1989, с. 591.

15 *Повесть временных лет по Лаврентьевскому списку 1377 года*, перев. С. Лихачева, О. Творогова, СПб.: Вита Нова 2012.

сопілках, і струнним гудінням, і всякими непристойними іграми сатанинськими, плесканням і плясанням, жінкам і дівчатам головами киванням,... і хребтом вихляння і ногами скакання і топтання, що було [повселюдно] в містах і селах¹⁶.

Отже, загалом слов'яни танцювали напередодні багатьох великих християнських свят: „в надвечір'я Різдва Христового, в надвечір'я Василя Великого, в надвечір'я Богоявлення, в Троїцьку суботу”¹⁷, на Воскресіння Христове, на Юрія, „напередодні Різдва Івана Хрестителя, Петра і Павла” та ін.¹⁸

З цього можна зробити два висновки: або християнські свята відзначалися в дні колишніх давніх язичницьких свят, під час яких, зазвичай, танцювали, або ж-нові християнські свята стали причиною для появи нових танцювальних ритуалів слов'ян.

Первісному танцю східних слов'ян найчастіше приписували „первинну стихійність”¹⁹ і сприймали як „примітивний” вид танцювальної діяльності і танцювальної „творчості” неосвіченої сільської общини. Може тому у вітчизняній лінгвотрадиції та етнографічній літературі для слов'янського слова „пляска” можна зустріти епітети, що передають „дикість” і „скаженство”, нестриманість і стихійність: „жвавий, буйний, грубий, дикий, хвацький, несамовитий, неприборканий, вогнениий, запальний, розмашистий, розкутий, різкий, запаморочливий, сумбурний, ухарський (простонар), хаотичний та ін.”²⁰

16 Е. Аничков, *Весенняя обрядовая песня на западе и у славян*, СПб. 1903, ч. 1, с. 306.

17 *Стоглав*, [Вопрос 92].

18 *Стоглав*, [Вопрос 24].

19 К. Голейзовский, *Образы русской народной хореографии*, Москва: Искусство 1964, с. 368.

20 *Словарь эпитетов*, [on-line:] www.slovopecta.com/24/210/1648474.html, [дата звернення:] 10.11.2013.

Російські балетознавці К. Голейзовський, В. Ромм та Д. Дугаржапов наголошували, що християнство відчутно вплинуло на танцювальну культуру слов'ян, яка, після хрещення Русі, „оновилася, відродилася і прийняла більш організовані форми, поступово втративши первинну стихійність”²¹.

На противагу цій думці звучать слова відомого українського етнохореографа К. Василенка: „Вплив від церковної „співдружності” та „співіснування” на музику, поезію і танець, що залишались в основі своїй „консервативними”, був незначним”²². На підтвердження цієї думки В. Ромм і Д. Дугаржапов звертають увагу на те, що „християнство в Литовському великому князівстві офіційно було прийняте лише в XIV ст., а суцільна християнізація населення [відбулася] лише в XVI ст.”²³ і зауважують, що „білоруські та українські народні танці, ... могли зберегти більше рис танців Київської Русі”, аніж російські, бо майже до XVIII ст., тобто до часу повного приєднання до Росії, „Україна і Білорусія не піддавалися дії заборонних грамот”²⁴, які були спрямовані на боротьбу із скоморохами і давніми танцювальними звичаями.

Такий дисонанс думок і наукових поглядів спонукає сучасних релігієзнавців і філософів, культурологів і хореологів поглянути на танець з позицій найпрогресивніших наукових методик, об'єктивно проаналізувавши справжній стан цього духовно-культурного явища східних слов'ян і всіх християнських народів загалом.

Варта уваги книга Яна Ласицького *Де Руссорум...*, що вийшла друком у Вільно в 1582 році латинською мовою. В цій праці подано опис українського весілля і вінчання. В описі вінчання є

21 К. Голейзовский, *Образы русской народной хореографии...*, с. 7.

22 К. Василенко, *Український танець*, Підручник, Київ 1997, с. 10.

23 В. Ромм, Д. Дугаржапов, *Рассуждения об искусстве Древней Руси до принятия православия*, [on-line:] www.balletsib.narod.ru/vest/4/drrus.htm, [дата звернення:] 10.11.2013.

24 Там жа.

деякі цікаві подробиці, які свідчать про те, що танцювали колись, навіть у церкві:

Вінчання відбувалося близько одинадцятої години ночі. До церкви молодих вели в супроводі сопілкарів. Під час обряду всі запалюють воскові свічки, чашу з медом подають священику, а потім молодим. Скинувши з голови молодої вінець і потоптавши ногами, починають нові танці. Тепер уже священик веде танок, а всі інші довгим рядом ідуть за ним²⁵.

Цінним є також опис вінчального церковного обряду в Москві, залишений іноземним послом Олеарієм, під час якого замість танцю вже „пританцювували”:

Коли вінчання починається, піп, перш за все, вимагає собі пожертв: пирогів, печива і паштетів. Потім над головами у молодого і молодої тримають великі ікони і благословляють їх. Після цього піп бере у свої руки праву руку молодого і ліву руку молодої і питає їх тричі: чи бажають вони одне одного і чи хочуть вони в злагоді жити разом? Коли вони відповідають: „Так”, він їх веде по колу і співає при цьому 128 псалом; вони, *ніби танцюючи*, підспівують його кожен вірш окремо. *Після танцю* він одягає їм на голову гарні вінки (вінці)²⁶.

Можна припустити, що цей танець молодих у церкві – насправді релікт обов’язкового танцювального ритуалу, який міг здійснювати волхв чи жрець в дохристиянські часи. Але сьогодні про це можна лише здогадуватися.

Сьогодні танці в традиційних християнських церквах католиків і православних не практикують навіть на рівні окремих танцювальних елементів. Більше того, танець у традиційних церквах

25 Там же.

26 А. Олеарий, *Описание путешествия в Московию*, Москва: Русич 2003.

вважається найбільшим гріхом, проявом крайньої невихованості і релігійного „злочину”.

Та з часом в Європі і царській Росії почали з'являтися християнські секти, які першими відновили у своїй релігійній практиці танцювальні звичаї попередніх поколінь але вже у видозміненій формі.

Сучасний теолог-протестант В. Боне намагався простежити історію танцювальних традицій в релігійних ритуалах християн-католиків:

На ранніх етапах... церква знаходилася під впливом язичницьких культів. Цим можна пояснити проникнення танців у християнство. У 680 році, після суперечок, що тривали десятиліттями, танці були заборонені. В ті часи віруючі поділяли думку Августина про диявольську сутність танцю. Серед кальвіністів, пуритан і пієтистів танці завжди були прокляті, і лише в останні роки харизмати знову почали танцювати під час богослужіння, а за ними і євангельські церкви²⁷.

Танець у свої релігійні обряди вводили не тільки протестантські церкви католицького спрямування, але й ортодоксальні. Фелікс Юсупов, згадуючи про релігійні ритуали православних протестантів -хлистів, зазначає: „В основі хлистовства безперечно щось язичницьке: танець, що починається з повільних ритмічних рухів, потім переходить в шалене кружляння”²⁸

Більш детально описав суть християнських релігійних ритуалів-молінь не лише хлистів, але й скопців відомий етнограф-релігієзнавець О. Афанасьєв:

Скопці і хлисти замінюють загальне моління швидким кружлянням, силою якого викликається, на їх думку, дар

27 В. Боне, *Допустимо ли поклоняться Богу в танцах*, „Вера и жизнь” 2000, № 1.

28 Ф. Юсупов, *Князь Феликс Юсупов. Мемуары*, Москва 2002, с. 428.

пророкування, і хороводами „посолонь” (за Сонцем). Стаючи один біля одного, вони бігають навколо, скачуть, крутяться (обертаються навколо себе - А. Б.) і плескають в долоні; під час цього танцю вони співають свої священні пісні...; склад і розмір подібний до того, що і в звичайних [народних] піснях. Всі їх молитви і клятви, спрямовані до світил і природних сил, які колись обожнювали язичники²⁹

Таким чином, танець все частіше стає атрибутом богослужбової практики неохристиянських і квазіхристиянських напрямків і культів. Але танцювальні «ритуали» сучасних неохристиян вже не мають нічого спільного з давніми танцювальними культурами і виконують їх, переважно, під супровід нових мелодій і нових інтернаціональних пісень-молитов. Мріяти про повернення до християнської релігійної культури східних народів вже не доводиться як і про язичницький календар і язичницьких волхвів і скоморохів.

По іншому складалася доля українського народного танцю в середовищі українців-переселенців у Канаді, США та інших країн Америки, Європи та Австралії. Для того, щоб привабити розрізнені переселенські (емігрантські) родини до церкви, церковники дозволяли організовувати танцювальні студії при церквах і прицерковних школах. Були навіть випадки, що для залучення молоді організовувалися і проводилися танцювальні вечори, присвячені українським народним танцям. Але це явище не перетворилося в традицію. Церковники-емігранти лише на чужині змогли достойно оцінити гуртуючу духовну силу народного танцювального мистецтва, тому й припинили боротьбу з колишніми танцювальними звичаями і традиціями. Та все ж не

29 А. Афанасьев, *Поэтические воззрения славян на природу: Опыт сравнительного изучения славянских преданий и верований в связи с мифическими сказаниями других родственных народов. В трех томах*, Москва: Современный писатель 1995, т. 1, с. 171.

вдалося на чужині зберегти залишки національної танцювальної творчості, бо молодь на чужині активно переймали іноземні, іноетнічні танцювальні зразки, а власне українські споконвічні танці почали швидко зникати з побуту і святкових зібрань українців.

Втративши свої етнонаціональні танцювальні традиції, включно з ритуальними, східнослов'янські народи почали активно переймати зразки і стилі глобалізованих танцювальних культур Америки, Африки і Європи. З часом саме ці танцювальні культури будуть джерелом формування нової християнської „культової” хореографії.

Резюме

Влияние христианства на формирование танцевальной ритуальности восточных славян

В статье рассмотрены ритуальные танцевальные традиции восточных славян в религиозно историческом контексте: языческие и христианские особенности и нюансы; современное состояние религиозного танца в богослужебной практике неохристианских и деноминационных церквей.